

निम्न माध्यमिक तहमा शिक्षक विद्यार्थी

अन्तर्क्रियाको अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय,

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा

शिक्षा विभाग, अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह

दोस्रो वर्षको नेपा. शि. ५९८

पाठ्याशंको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

नवराज तिमसिना

क्याम्पस क्रमाङ्क : ७२/०६४

शैक्षिक वर्ष : २०६४/०६६

दोस्रो वर्षको परीक्षा रोल नं. २४००१६८

त्रि.वि. रजिष्ट्रेशन नं. ९-२-२४०-३११-२००४

सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भरतपुर चितवन

२०६८

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पसका श्री नवराज तिमसिनाले एम. एड. तहमा नेपाली विषयको नेपा.शि. ५९८ पाठ्याशंको लागि प्रस्तुत गर्नुभएको 'निम्न माध्यमिक तहमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियाको अध्ययन' शीर्षकको यो शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्नातकोत्तर उपाधिका लागि स्वीकृत गरीएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन-समिति

- १) सह-प्राध्यापक श्री भवनाथ सडौला (विभागीय प्रमुख) .....
- २) सह-प्राध्यापक श्री विष्णुप्रसाद सापकोटा (शोध निर्देशक) .....
- ३) प्रा.डा. प्राध्यापक श्री हेमाङ्गराज अधिकारी (वाह्य परीक्षक)
.....

शोध निर्देशकको सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्याशंको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'निम्न माध्यमिक तहमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियाको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी श्री नवराज तिमसिनाले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोध कार्यसँग म पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट छु । उहाँले अथक परिश्रम र लगनशीलताका साथ तयार गर्नु भएको प्रस्तुत अध्ययन समय सापेक्ष र मौलिक भएकाले यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस चितवनमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/०७/१५

.....
विष्णु प्रसाद सापकोटा
उप. प्राध्यापक
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
सप्तगण्डकी बहुमुखी

क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभागबाट शिक्षण क्षेत्रमा विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धान कार्यमा दक्ष बनाउने उद्देश्यका साथ सञ्चालन गरीएको यस शोधकार्य अत्यन्तै प्रशंसनीय लागेको छ ।

प्रथमतः प्रस्तुत शोध शीर्षक निम्न माध्यमिक तहमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियाको अध्ययन शीर्षक चयनको साथै शोध प्रस्ताव लेखनमा समेत महत्त्वपूर्ण सल्लाह दिनु हुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी ज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । साथै यस शीर्षकलाई स्वीकृत गर्ने सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली भाषा शिक्षा विभागप्रति आभारी छु ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका विभिन्न पक्षहरूमध्ये शिक्षण सिकाइमा शिक्षक विद्यार्थीको बिच अन्तर्क्रिया सम्बन्धी यस अनुसन्धान एउटा नयाँ विषयको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । निम्न माध्यमिक तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा शिक्षक विद्यार्थीका बिचमा हुने अन्तर्क्रियाको अवस्थाको बारेमा अध्ययन गरी उप.प्राध्यापक श्री विष्णु प्रसाद सापकोटाको निर्देशनमा यो शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनको क्रममा तथ्यहरूलाई सङ्कलन गर्न, अवलोकन फारम तयार पार्न र प्राप्त तथ्यहरूलाई क्रमबद्ध रूपमा व्यवस्थित गर्न तथा व्याख्या विश्लेषण गर्नका लागि मार्ग निर्देशन गर्नु हुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु विष्णु प्रसाद सापकोटाज्यू तथा यस शोध कार्यमा आएका विभिन्न कठिनाईपूर्ण अवस्थामा आवश्यक सल्लाह एवम् सुझावका साथ प्रोत्साहन गर्ने आदरणीय गुरु तथा विभागीय प्रमुख भवनाथ सडौलाज्यूप्रति आभारी छु साथै विभिन्न अवसर तथा भेटघाटका बखतमा समेत शोध कार्यका बारेमा शोध खोज गर्दै शोधकार्यलाई निरन्तरता दिनका लागि प्रोत्साहन एवम् आवश्यक सल्लाह प्रदान गर्ने आदरणीय गुरु रमेश प्रभात, बलराम शिवाकोटी, बलदेव प्याकुरेल र विन्दु वस्तीज्यूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा सहयोग गर्नु हुने नेपाल मा.वि. तथा स्काइराइडर आ.मा.वि.का प्रधानाध्यापक तथा ती विद्यालयमा नि.मा.वि. तहमा नेपाली भाषा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूप्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु साथै यस अध्ययनका क्रममा विभिन्न रूपमा सहयोग गर्ने मेरा प्यारा भाइ चन्द्र तथा बहिनीहरू दीपा र विमलालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस शोध पत्र तयारीका क्रममा विभिन्न समयमा विभिन्न प्रकारका सहयोग गर्नु हुने मेरा मित्रहरू शुभ सरोज, युवराज, मोहन तथा कम्प्युटर टाइपमा सहयोग गर्ने शालिक सापकोटा लगायत सम्पूर्ण मित्रहरूप्रति कृतज्ञ छु ।

मिति : २०६८।०७।१०

शोधार्थी
नवराज तिमसिना

शोधसार

शोधशीर्षक	: निम्न माध्यमिक तहमा शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियाको अध्ययन
शोधार्थी	: नवराज तिमसिना
शोधनिर्देशक	: उप. प्राध्यापक विष्णुप्रसाद सापकोटा
विभाग	: नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, सप्तगण्डकी बहुमुखी क्याम्पस, चितवन
अध्याय	: छ
पृष्ठ सङ्ख्या	: ५४
परिशिष्ट सङ्ख्या	: पाँच
तालिका सङ्ख्या	: १६

प्रस्तुत शोधपत्र एम. एड. दोस्रो वर्षको नेपा. शि. ५९८ को प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । यस शोधपत्रले निम्न माध्यमिक तहमा नेपाली भाषा शिक्षणको वर्तमान अवस्थाका बारेमा जानकारी दिँदै आवश्यक सुधार तथा नयाँ अनुसन्धानका लागि मार्ग प्रशस्त गर्ने अपेक्षा गरीएको छ । यस शोधको मुख्य उद्देश्य कक्षाकोठामा शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप सञ्चालनका सन्दर्भमा अन्तर्क्रिया विधिको प्रयोग अवस्था कस्तो छ ? मूल्याङ्कनलाई कसरी लिइएको छ ? तिनका सबल तथा दुर्बल पक्षहरू के के हुन् ? भन्ने कुरा पत्ता लगाई आवश्यक सुझावहरू दिनु हो । यो शोधपत्रका लागि आवश्यक तथ्याङ्क हरेक विद्यालयका कक्षाकोठामा नै पुगेर सङ्कलन गरीएको छ । त्यसकारण यस शोधपत्र, शिक्षण सिकाइ कार्यकलापसँग सरोकार राख्ने सबै पक्षका लागि उपयोगी हुने विश्वास लिइएको छ ।

यस शोधपत्र तयारीका निम्ति आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नका लागि चितवन जिल्ला रत्ननगर नगरपालिका भित्रका एक निजी र एक सरकारी विद्यालयका दुई दुई जना शिक्षकका दश दशवटा कक्षा गरी जम्मा चालीसवटा कक्षाको अवलोकन गरीएको थियो । सामग्री सङ्कलनका क्रममा प्राथमिक स्रोतका रूपमा कक्षा अवलोकन फारम, शिक्षक विद्यार्थी प्रश्नावलीहरू तथा द्वितीय स्रोतका रूपमा प्रकाशित तथा अप्रकाशित पुस्तक तथा शोधपत्रहरू प्रयोग गरीएको थियो । कक्षा अवलोकन तथा प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्यहरूलाई विभिन्न तालिकाहरूमा तालिकीकरण गरीएको छ । प्रत्येक दिनका अवलोकन फारमका प्रत्येक शीर्षकका श्रेणीहरूमा रेजा चिन्ह लगाई अन्त्यमा त्यसलाई प्रतिशतमा लगिएको छ, र समग्र व्याख्या गरीएको छ । त्यसपछि पुनः सरकारी र निजी विद्यालयबाट प्राप्त तथ्यहरूलाई अलग अलग देखाई तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ ।

विषय सूची

स्वीकृति पत्र
सिफारिस पत्र
कृतज्ञता
विषय सूची
तालिका सूची
सङ्क्षिप्त शब्द सूची
शोधसार

अध्याय एक शोध परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	1
१.२ समस्याकथन	2
१.३ शोधको उद्देश्य	2
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	3
१.५ अध्ययनको औचित्य	4
१.६ शोधको सीमाङ्कन	5
१.७ अध्ययन विधि	5
१.८ शोध विधि	6
१.९ शोध पत्रको रूपरेखा	7

अध्याय दुई सैद्धान्तिक परिचय

२.१ अन्तर्क्रियाको परिचय	8
--------------------------	---

२.२ अन्तर्क्रियाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र विकास प्रक्रिया	9
२.३ अन्तर्क्रियात्मक विधिहरू तथा प्रकारहरू	9
२.३.१ आन्तरिक अन्तर्क्रिया	13
२.३.२ बाह्य अन्तर्क्रिया	13
२.४ अन्तर्क्रिया विधिका सबल पक्षहरू	15
२.५ अन्तर्क्रिया विधिका दुर्बल पक्षहरू	16
२.६ अन्तर्क्रियामा प्रभावकारिता ल्याउने तरिका	16
२.७ अन्तर्क्रियामा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू	17
२.८ नि.मा.वि. तहको नेपाली भाषा शिक्षणमा अन्तर्क्रियाको प्रयोजन	17

अध्याय तिन

अध्ययन विधि

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोट	19
३.२ जनसङ्ख्या	20
३.३ प्रतिनिधि नमुना छनोट	20
३.४ सामग्री निर्माण	21
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन	21
३.५.१ प्राथमिक स्रोत	21
३.५.२ द्वितीय स्रोत	22
३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण	22

अध्याय चार

अवलोकनको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यको विश्लेषण र व्याख्या	23
४.१.१ कक्षा प्रारम्भ	23
४.१.२ शैक्षिक सामग्रीहरू	25

४.१.३ शिक्षण विधि	26
४.१.४ शिक्षक विद्यार्थी सहभागी समयको बाँडफाँड	28
४.१.५ शिक्षक विद्यार्थी सक्रियताको प्रकृति	29
४.१.६ कक्षाकोठामा अन्तर्क्रियाको अवस्था	30
४.१.७ कक्षाकोठामा मूल्याङ्कन विवरण	33
४.२ शिक्षक प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्यको विश्लेषण र व्याख्या	35
४.३ कक्षा अवलोकन र प्रश्नावलीबाट प्राप्त तथ्य बिचको तुलना	36
४.४ निष्कर्ष	37

अध्याय पाँच

परिणामको तुलनात्मक विश्लेषण

५.१ परिचय	38
५.२ कक्षा प्रारम्भ	38
५.३ शैक्षिक सामग्रीहरूको प्रयोग	39
५.४ शिक्षण विधिहरू	41
५.५ शिक्षक विद्यार्थी सक्रियताको प्रकृति	42
५.६ अन्तर्क्रियाको अवस्था	43
५.७ विद्यार्थी मूल्याङ्कन	45
५.८ कक्षा शिक्षणमा प्राप्त सबल र दुर्बल पक्षहरू	47
५.८.१ कक्षा शिक्षणका सबल पक्षहरू	47
५.८.२ कक्षा शिक्षणको दुर्बल पक्ष	48
५.९ निष्कर्ष	49

अध्याय छ

निष्कर्ष तथा सुझाव

६.१ अध्ययनका निष्कर्षहरू	50
६.२ अध्ययनका सुझावहरू	52

६.३ अध्ययनका दुर्बल पक्षहरू
सन्दर्भ ग्रन्थ सूची
परिशिष्टहरू

53

तालिका सूची

क्र.सं.	तालिका शीर्षक	पेज नं.
तालिका सङ्ख्या ३.१	नमुनाका रूपमा छानिएका शिक्षक र विद्यालयको विवरण	20
तालिका सङ्ख्या ३.२	नमुना छनोट गरी अवलोकन गरिएका कक्षा र विद्यार्थी विवरण	21
तालिका सङ्ख्या ४.१	कक्षा प्रारम्भ विवरण	24
तालिका सङ्ख्या ४.२	शैक्षिक सामग्री प्रयोगको अवस्था	25
तालिका सङ्ख्या ४.३	शिक्षण विधिहरू	27
तालिका सङ्ख्या ४.४	शिक्षक सक्रियताको समय	28
तालिका सङ्ख्या ४.५	विद्यार्थी सहभागिताको समय	29
तालिका सङ्ख्या ४.६	शिक्षक विद्यार्थी सक्रियताको प्रकृति	30
तालिका सङ्ख्या ४.७	कक्षाकोठामा अन्तर्क्रियाको अवस्था अध्ययन	31
तालिका सङ्ख्या ४.८	मूल्याङ्कनको प्रकृति	34
तालिका सङ्ख्या ५.२	कक्षा प्रारम्भ सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययन	38
तालिका सङ्ख्या ५.३	शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग	40
तालिका सङ्ख्या ५.४	शिक्षण विधि	41
तालिका सङ्ख्या ५.५	शिक्षक विद्यार्थी सक्रियताको प्रकृति	42
तालिका सङ्ख्या ५.६	अन्तर्क्रियाको अवस्था	44
तालिका सङ्ख्या ५.७	विद्यार्थी मूल्याङ्कन अवस्था	46

सङ्क्षिप्त शब्द सूची

आ.मा.वि.	:	आवासीय माध्यमिक विद्यालय
तृ.श्रे.	:	तृतीय श्रेणी
दो. भा.	:	दोस्रो भाषा
द्वि. श्रे	:	द्वितीय श्रेणी
नि.मा.वि.	:	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प. भा.	:	पहिलो भाषा
प्र. श्रे.	:	प्रथम श्रेणी
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
वि.श्रे.	:	विशिष्ट श्रेणी
र.न.पा.	:	रत्ननगर नगरपालिका